

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94 (477)

Світлана Власенко

ДОКУМЕНТИ ПРО О. П. ДОВЖЕНКА ПЕРІОДУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ

Подано огляд та добірку документів про діяльність видатного кінорежисера та письменника О. П. Довженка в роки Великої Вітчизняної війни, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Вони не лише стосуються О. П. Довженка, а й відтворюють моральну атмосферу, що склалася в середовищі української творчої інтелігенції того періоду.

Ключові слова: О. П. Довженко, кіно, Спілка радянських письменників України, Велика Вітчизняна війна, архівний документ, ЦДАГО України.

Документи Національного архівного фонду, що зберігаються в державних архівах України, є основним джерелом з вивчення як соціально-політичної, економічної, духовної історії нашої держави, так і діяльності видатних представників українського народу. В фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) зберігаються документи радянського періоду історії України. Серед них відклалися й свідчення про всевітньо відомого українського кінорежисера та письменника Олександра Петровича Довженка (1894-1956 рр.).

Документи з фондів ЦДАГО України містять інформацію як суто біографічного характеру, так і відомості про його творчу діяльність. Серед них найбільш повно представлений період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Довоєнні ж часи репрезентують кілька документів: матеріали з архівно-слідчої справи на О. П. Довженка та ін. за 1919 р., що підтверджують факт його арешту Волинською губернською надзвичайною комісією в м. Житомирі¹; постанови Політбюро Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) «Про картину Довженка «Іван» від 3 квітня 1933 р., в якій народному комісару освіти УСРР В. П. Затонському доручалося «усунути всі перешкоди щодо постановки картини» в кінотеатрах України² та «Про присвоєння звання працівника мистецтв» від 23 листопада 1939 р. з відповідним указом Президії Верховної Ради УРСР, за яким режисеру Київської кіностудії О. П. Довженку присвоювалося звання Заслуженого діяча мистецтва³. Документи повоєнного періоду ілюструють кампанію цькування О. П. Довженка за його творчу діяльність, що розпочалася ще на початку 1944 р. у зв'язку з появою кіноповісті «Україна в огні»⁴ (детальніше див. далі), а також стосуються питань вшанування його пам'яті (постанова Президії ЦК Компартії України «Про увічнення пам'яті письменника-кінорежисера О. П. Довженка» від 15 березня 1957 р., за якою передбачалося

© Власенко Світлана Іванівна – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, кандидат історичних наук.

видання повної збірки його творів, а його ім'я присвоювалося Київській кіностудії художніх фільмів, Сосницькій середній школі Чернігівської області тощо⁵; повідомлення Державного комітету УРСР по кінематографії в ЦК КП(б)У від 25 жовтня 1984 р. про проведення Днів О. П. Довженка в штаб-квартирі ЮНЕСКО⁶ та ін.).

У документах часів Великої Вітчизняної війни міститься інформація про роботу О. П. Довженка на посаді художнього керівника Київської кіностудії художніх фільмів, а також про його літературну та кінематографічну діяльність. За видами та виходячи зі змісту документів, їх умовно можна поділити на декілька груп.

– Постанови керівних органів Центрального комітету КП(б)У: нелегального ЦК «Про Київську кіностудію» від 25 січня 1943 р., за якою художнє керівництво студією покладалося на О. П. Довженка⁷, Політбюро «О. П. Про Довженка» від 12 лютого 1944 р.⁸, Оргбюро «Про виведення О. П. Довженка зі складу Республіканської комісії зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників...» від 29 березня 1944 р.⁹

– Довідки, доповідні записки, повідомлення, плани, звіти, листи керівництва Київської кіностудії художніх фільмів до ЦК КП(б)У та Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР, а також відповідних відділів ЦК КП(б)У та управлінь РНК УРСР, відповідальних партійних і радянських працівників щодо діяльності студії, зйомок фільмів, кадрових питань тощо. В них можна відстежити кінематографічну діяльність О. П. Довженка, зокрема хід робіт над картинами «Битва за нашу Радянську Україну», «Український кіно-концерт», «Щорс» та ін., планування зйомок фільму «Україна в огні» тощо¹⁰. Питання кадрового характеру містяться в довідці «Про О. П. Довженка» у зв'язку зі звільненням його з посади художнього керівника Київської кіностудії в 1942 р.¹¹, що зберігається серед матеріалів відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У; довідці відділу кадрів ЦК КП(б)У секретареві ЦК КП(б)У Д. С. Коротченку «Про поїздку в м. Ташкент, Ашхабад і Самару з питання ознайомлення з роботою та умовами роботи української інтелігенції, евакуйованої в зв'язку з війною» від 22 жовтня 1942 р., в якій піднімається питання про призначення О. П. Довженка на посаду художнього керівника Київської кіностудії художніх фільмів, а також про майбутні зйомки фільму «Україна в огні»¹²; довідці Управління в справах мистецтв при РНК УРСР про стан української драматургії, в якій згадується про введення О. П. Довженка до складу постійної комісії при РНК УРСР з керівництва творчою роботою українських драматургів¹³. На особливу увагу заслуговує лист О. П. Довженка першому секретареві ЦК КП(б)У, члену Військової ради Воронезького фронту М. С. Хрущову від 5 червня 1943 р. з оригінальним підписом режисера, в якому він піднімає питання щодо організації зйомок фільму «Український кіно-концерт», а також повідомляє про свою роботу над новим кіносценарієм «Україна в огні»¹⁴.

– Тематичні плани, звіти, переліки та списки праць, листи Державного видавництва та Видавництва ЦК КП(б)У, відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У та ін. із зазначенням публіцистичних і художніх творів О. П. Довженка, їх обсягу, тиражу тощо (брошури, нариси та статті «Відступник», «Кіно на Україні», «Криклій», «На колючому дроті», «Не господарювати німцям на Україні», «Ніч перед боєм», «Нічим нас не візьмеш», «Україна в огні», «Чого прийшли і що творять німці на Україні», «Що принесли гітлерівці українському народові», «Щорс» та ін.)¹⁵.

– Плани, протоколи засідань спеціальних комісій, списки учасників, листи та інші документи стосовно участі О. П. Довженка в різноманітних суспільних заходах (в якості безпосереднього учасника чи як автора тез виступів), зокрема, в 2-му та 3-му антифашистському мітингах представників українського народу в містах Саратові та Москві в серпні 1942 р. та в лютому 1943 р. відповідно¹⁶, відзначенні 25-ї річниці проголошення Радянської України в грудні 1942 р.¹⁷, вечорі пам'яті письменника М. М. Коцюбинського з нагоди 30-х роковин смерті 27 квітня 1943 р.¹⁸, радіомітингу представників українського народу в Москві 16 травня 1943 р.¹⁹, вечорі єднання російської та української культури влітку 1943 р.²⁰ та ін.

– Протоколи та стенограми пленумів, зборів, засідань, нарад, а також повідомлен-

ня та довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про них, в яких у тій чи іншій мірі згадується О. П. Довженко, дається оцінка його літературній творчості: протокол загальних зборів письменників м. Києва з журналістами і працівниками мистецтва від 12 березня 1944 р., на яких фактично всі виступаючі та учасники обговорення не обійшли критикою О. П. Довженка²¹; витяги зі стенограм ІХ пленуму правління Спілки радянських письменників СРСР 5-9 лютого 1944 р.²², наради українських письменників у секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка 10 червня 1946 р.²³, засідання Комісії Політбюро ЦК КП(б)У по науці 5 травня 1947 р.²⁴, пленуму Спілки радянських письменників України 15 вересня 1947 р.²⁵; інформаційні повідомлення та довідки про прийом Й. В. Сталіним української інтелігенції 30 січня 1944 р.²⁶, збори письменників у м. Києві 12 березня 1944 р.²⁷, пленуми Спілки радянських письменників України в січні 1943 р. і червні 1944 р.²⁸ та ін.

Серед усього комплексу документів періоду Великої Вітчизняної війни про О. П. Довженка, які зберігаються у фондах ЦДАГО України, на окрему увагу заслуговують ті, що розкривають один із складних періодів життя режисера, пов'язаний із його роботою над кіноповістю «Україна в огні». Архівні документи дозволяють простежити процес створення кіносценарію – від позитивних оцінок та схвального очікування при його написанні й до нищівної критики після його появи. Хронологічно вони охоплюють період 1942-1947 рр.

Зокрема, в доповідній записці директора Київської кіностудії художніх фільмів Я. Лінійчука до ЦК КП(б)У «Про роботу Київської кіностудії в 1941 році і перспективи роботи на 1942 рік» від 14 березня 1942 р., а потім і в загальній довідці «Про стан культури, науки і мистецтва» повідомлялося: «Режисер О. П. Довженко працює над сценарієм «Україна в огні» для своєї постановки. Це буде фільм про український народ у Вітчизняній війні, про героїзм і патріотизм кращих синів України, про красу їх духу. Сценарій буде на початку квітня місяця. Фільм намічається до здачі в ІV-му кварталі 1942 року»²⁹. В довідці відділу кадрів ЦК КП(б)У від 22 жовтня 1942 р. відмічалось: «Коллектив студії з великою надією чекає початку роботи О. П. Довженка над фільмом «Україна в огні»³⁰. А ось як сам О. П. Довженко пише про майбутній фільм «Україна в огні» в листі до М. С. Хрущова від 5 червня 1943 р.: «Зараз закінчую свій сценарій. Він великий. Це ціла повість хвилююча і зворушлива. В ній дуже багато гіркоти та гострих по видимому місць. Можливо прийдеться злегка стесувати деінде кути. Але я відчуваю вже, що вона живе»³¹.

Зберігається в архіві й два примірники рукопису кіноповісті «Україна в огні»³². Зокрема, на примірнику, що міститься серед матеріалів секретної частини загального відділу ЦК КП(б)У, є відмітки та зауваження російською мовою щодо змісту тексту з зазначенням сторінок на кшталт: «знування над евакуюв[аними] та відступаючими, 32-33», «наклеп на партію, 27, 34, 35», «ненависть до ідеї класов[ої] боротьби [...], 23, 27, 25, 26, 37, 73», «за що б'ємося ... Укр[аїна] (не соц[іалістична] не рад[янська], 113» і т. п.³³.

Зовсім іншого характеру набувають документи після зустрічі представників української інтелігенції, партійних та радянських діячів із Й. В. Сталіним 30 січня 1944 р., на якій обговорювалась кіноповість О. П. Довженка «Україна в огні». Зосереджені у фондах ЦДАГО України матеріали досить різнопланово висвітлюють даний аспект (див. добірку).

Нижче мовою оригіналу подаються документи та витяги з документів, що зберігаються у фондах ЦДАГО України й розкривають діяльність О. П. Довженка в роки Великої Вітчизняної війни, а також одну із найдраматичніших сторінок його життя, пов'язану з написанням кіноповісті «Україна в огні». Вони не лише стосуються О. П. Довженка, а й демонструють моральний стан української творчої інтелігенції того періоду. Дані документи, безперечно, є важливим історичним джерелом, проте їх використання обов'язково потребує ґрунтовного аналізу та критичного підходу під час наукового дослідження.

Довідка відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У про кінорежисера О. П. Довженка
[1942 р.]

Начальник Управления кинофикации при СНК УССР т. Карасев сообщил, что кинорежиссер т. Довженко А. П. приказом председателя Всесоюзного Комитета по делам кинофикации при СНК СССР³⁴ отстранен от работы художественного руководителя Киевской киностудии.

Официальное освобождение т. Довженко мотивируется тем, что он должен работать над фильмами на современном материале об Украине. По существу же вокруг т. Довженко на киностудии создана обстановка необоснованного обвинения о его якобы дезертирстве из Киева, развале работы и т. д. Снята с работы на киностудии и жена т. Довженко режиссер т. Солнцева.

Работники Комитета по делам кинофикации при СНК СССР сообщили т. Карасеву, что из киностудии на т. Довженко поступило коллективное заявление за многими подписями. Используя это заявление т. Большаков освободил т. Довженко от художественного руководства киностудией.

Из письма т. Коваленко (работника киностудии) на имя т. Шмигалья (работник СНК УССР) видно, что организовывал это коллективное заявление на т. Довженко зав[едующий] сценарным отделом киностудии т. Сирота. Он подходил к т. Коваленко с предложением подписать заявление, заявляя: «Довженко дезертировал из Киева. Развалил работу и т. д.».

На самом деле т. Довженко был эвакуирован из Киева вместе с академиками по предложению секретаря ЦК КП(б)У по пропаганде тов. Лысенко И. Г.

Освобождение тов. Довженко от работы художественного руководства киностудией неправильно и необоснованно.

Тов. Довженко поставлен в трудные материальные условия и, кроме того, это освобождение дало возможность отдельным распоясавшимся склочным элементам незаслуженно оскорбить и унижить заслуженного деятеля искусств УССР.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, стр. 66, арк. 34-35.
Оригінал. Машинопис.*

Лист О. П. Довженка М. С. Хрущову з робочих питань

5 червня 1943 р.

Дорогой Никита Сергеевич!

Хотя накануне самых решающих, может быть, сражений Вам и не до меня, не до малых моих дел, и мне самому, пожалуй, приличествовало бы не беспокоить вас в это время и не отвлекать Ваше внимание никакими мелкими текущими делами, тем не менее осмеливаюсь просить Вас помочь мне. Писатель сценарист Любомир Дмитренко один из очень немногих, умеющих писать сценарии, привлечен мною к этой работе. Он пишет сценарий «Украинский концерт» для одного из моих режиссеров. Фильм запланирован к постановке этим летом. Письменное обращение Леонида Романовича³⁵ к А. С. Щербакову³⁶ об откомандировании Дмитренка в распоряжение ЦК КП(б)У увенчалось отказом. Вторичное обращение М. С. Гречухи³⁷ дало Дмитренко только три недели отпуска, конечно недостаточные и уже истекшие. Я долго ломал себе голову, как же его выйти из этого бедственного положения, и наконец, подобно генералу Макару Нечипоруку³⁸, решил пуститься на военную хитрость, а именно, обратиться к Вам с просьбой, чтобы Вы позвонили т. Щербакову о немедленном откомандировании его, Дмитренка, в распоряжение Вашего фронта³⁹, после чего также немедленно предоставит ему, Дмитренко, откомандирование в мое распоряжение до окончания сценария. Зная Ваше доброе ко мне отношение, высокоуважаемый и дорогой Никита Сергеевич, я утешаю себя надеждой, что Вы не проминете воспользоваться моим планом временного извлечения Дмитренка для

помощи кинематографии, за что наперед выражаю Вам свою глубокую благодарность. Я немного болен. Сейчас заканчиваю свой сценарий⁴⁰. Он большой. Это целая повесть волнующая и трогательная. В ней очень много горечи и острых по-видимому мест. Возможно придется слегка стесывать кое-где углы. Но я чувствую уже, что она живет. Сейчас собираю вокруг себя режиссерскую молодежь, я думаю, что в кинематографии нас будут лимитировать не режиссеры, а сценаристы. У нас слабенькая литература, малочисленная и неяркая. Не гневайтесь на меня, что до сих пор не написал письма этим проклятым немецким офицерам. Я света не вижу из-за сценария. Осталась еще неделя. Недавно смотрел много немецкой хроники, захваченной нами в освобожденных районах. Воочию увидел, что этих офицеров и особенно генералов нужно физически уничтожать всех. Нужно очищать землю от этих существ. Это явление глубоко клиническое, противопоказанное жизни, миру. Это авторы и слуги смерти и разрушений. Я ушел с просмотра подавленный и глубоко оскорбленный, как человек. Никита Сергеевич, в какую пропасть пошлости скатилась Европа!

Будьте здоровы и благополучны. В лучших своих мыслях ежедневно с Вами.

Глубокоуважающий Вас

(А. Довженко).

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 448, арк. 21.

Оригінал. Машинопис.

№ 3

**Повідомлення про прийом Й. В. Сталіним представників української інтелігенції
30 січня 1944 р.**

[Не раніше 30 січня 1944 р.]

СЕКРЕТНО

О посещении товарища Сталина 30 января 1944 г. в составе гг. Коротченко Д. С., Корниец Л. Р., Старченко, Богомолец А., Гречуха М. С., Бажана Н. П., Корнийчука А. Е., Рильского М.,⁴¹ Довженко А. П.

Прием состоялся в 21-00 час. 30.1-44 года.

У товарища Сталина присутствовали: гг. Молотов В. М., Маленков Г. М., Берия Л. П., Микоян А. И., Хрущев Н. С., Щербаков А. С.⁴²

На столе у товарища Сталина лежала книга – сценарий Довженко «Украина в огне» с завернутыми уголками.

После приветствия товарищ Сталин, обращаясь ко всем, сказал, что мы вызвали вас по вопросу книги, написанной Довженко «Украина в огне».

Обращаясь к Довженко, товарищ Сталин сказал, что Ваш сценарий «Украина в огне» не может быть пропущен.

– Сначала думали критику на сценарий опубликовать в печати, но пожалели автора. В Вашей книге выдвинуто изрядное количество положений, где прямо пытаетесь ревизовать ленинизм. Характерно, что в большинстве случаев или почти всегда сценарии пишут без предисловия, однако Ваш сценарий написан с предисловием.

– Прежде чем говорить о предисловии, необходимо сказать о всей книге. Сценарий «Украина в огне» – это попытка ревизовать ленинизм, это вылазка против нашей партии, против советской власти, против колхозного крестьянства, против нашей национальной политики. Книга отражает враждебную идеологию у автора. Враждебные напады пересыпаны по всей книге. Это не ошибка у автора, это не так например, как человек шел со своими мыслями, но в ходе не получил необходимых данных или материала и пришел в своих выводах к неправильным результатам. Это просто враждебная вылазка, имеющая своей целью проревизовать ленинизм

– Что автор очень озлоблен свидетельствуют такие факты: характерно, что ни одного положительного героя нет в сценарии. Неужели так бы было, если бы у нас в учреждениях и в армии были все люди с такими сплошь отрицательными свойствами, разве мы могли бы иметь такую армию и такой тыл, разве могли бы сами устоять против такого сильного врага, вести во время войны так хозяйство и одерживать такие победы.

- Обратимся к предисловию автора. Вот, что он пишет:
 «Нехай вибачливий читач, мій сучасник і друг не нарікає, коли вирощене мною невелике дерево, що не цілком гіллясте, коли багато гілок тільки відчувається, не встигнувши ще вирости. В моїй свідомості все тут написано – тільки прозора основа великої майбутньої книги боротьби українського народу за визволення з-під ярма гітлерізма».
- Что это такое есть, – выращенное, еще не совсем развитое молодое дерево. Это и есть платформа направленная против ленинизма и изложенная автором в книге.
- Это подтверждается и последующим изложением предисловия:
 «Якщо в наслідок гостроти моїх переживань, сумнівів чи помилок серця, які-будь міркування мої виявляться несвоєчасними чи занадто гіркими, чи не досить урівноваженими іншими міркуваннями, то це, можливо, так і є».
- Я уже говорил, что враждебные напады пересыпаны по всей книге.
- Вы послушайте, как автором представлены в его книге советские люди. Он вывел тип советского работника – председателя сельсовета со сплошь отрицательными свойствами, вывел глупца, лентяя, бездельника. Причем этого бездельника, дурака, по словам автора, партия поставила.
- А вот другой тип, выведенный автором, тип советского человека – командира, который бросает раненых и людей, спасая себя на грузовой машине.
- Здесь он выступает прямо против советских людей.
 Дальше товарищ Сталин остановился на выступлении автора против классовой борьбы, говоря –
- А вот я Вам зачитаю места из сценария, которые характеризуют отношение автора к классовой борьбе.
 «Иди ти під три чорти з твоєю боротьбою, – сказав Запорожець.
 – Він збожеволів перед смертю, – сказав партизанам Гулак.
 – А по моему, ви показалися, позивкали до класової боротьби як п'яниця до самогону. Ой, приведе вона нас до загибелі. Вбивайте, прощу вас, вбивайте, ну! Доставте радість полковнику Краузу. Соблюдіть чистоту лінії. – Терпка гіркота і біль почувлись у голосі батька п'яти синів».
- Здесь автор озлобленно выступает против классовой борьбы.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 282, арк. 200-203.
 Оригінал. Машинопис.*

№ 4

Витяг із стенограми вечірнього закритого засідання ІХ пленуму правління Спільки радянських письменників СРСР

9 лютого 1944 р.

Александров⁴³ – [...] Но об одном вопросе, о котором не говорилось в Союзе писателей, мне хочется сказать подробнее. Я имею в виду последнее произведение украинского писателя и режиссера Довженко, его сценарий «Украина в огне». Этот сценарий был разослан по журналам и газетам и широкий круг журналистов и политических работников знаком с этим последним произведением писателя Довженко.

Почему на него особенно следует обратить внимание? Потому что в этом произведении ошибочность позиции писателя. Если он недостаточно тщательно вдумался в то, чем живет народ и недостаточно пережил интересы народа, хотя я знаю, Довженко очень болезненно переживал, тяжело переживал оккупацию немцами Украины, но, к чему приводит этот недостаток писателя, свидетельствует его произведение «Украина в огне». [...]

Но я не хочу рассматривать это произведение, как произведение советской литературы. Это исключение. Это не характеризует нашу литературу. Это выпадает из пределов нашей литературы, но случилось это потому, что оказались идеологические

основы мировоззрения писателя Довженко не теми, что у нашего народа, не совпало мировоззрение Довженко и мировоззрение нашего народа. Отсюда ошибка и отсюда, между прочим, и задача, не только относящаяся к этим товарищам, которые ошибались. Это тяжело им, но лучше сказать им в глаза правду. Но это относится к нам ко всем. [...].

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 84, арк. 91, 94.
Оригінал. Машинопис.*

№ 5

**Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «О. П. Про Довженка»
(витяг із протоколу засідання Політбюро)**

12 лютого 1944 р.

У творах українського письменника і кінорежисера Довженка О. П., написаних за останній час («Победа» і «Україна в огні») мають місце грубі політичні помилки антиленінського характеру. В зв'язку з цим ЦК КП(б)У постановляє:

1. Рекомендувати Всеслов'янському Комітету ввести в склад комітету від Української РСР замість Довженка т. Рильського М. Т.

2. Рекомендувати Комітету по Сталінських преміях при Раднаркомі СРСР ввести в склад Комітету замість Довженка т. Юру Г. П.

3. Вивести т. Довженка О. П. з складу редакції журналу «Україна»⁴⁴. Замість нього затвердити членом редакційної колегії журналу українського письменника Андрія Малишка.

4. Звільнити Довженка О. П. від обов'язків художнього керівника Київської кіностудії.

Просити ЦК ВКП(б) затвердити цю постанову.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 715, арк. 34.
Оригінал. Машинопис.*

№ 6

**Витяг із робочого матеріалу відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У
з підготовки критичної довідки про О. П. Довженка⁴⁵**

[Лютий 1944 р.]

II.

О Довженко

Довженко знали как политического путаника, «смелого критика», «человека с сумасбродными проектами», большее внимание которых было уделено Довженко в получении помощи ему:

- а) по Сталинским премиям
- в) в Славянском Комитете
- с) в печати
- д) в республиканской комиссии по зверствам
- е) худ[ожественный] руководитель студии худ[ожественных] фильмов.

Политические убеждения – явно националистические, особенно его работа «Україна в огні».

Примеры и факты:

- а) Клевета на наш народ –
  - б) Клевета на большеви[стскую] партию –
  - в) Клевета на Красную Армию –
  - г) Антисемитизм в духе большевизма –
- Во всех этих вопросах Довженко выступал как антиленинец.

Как отнеслись к этому наши писатели:

- а) одна группа – как это могло случиться?
- б) вторая -//- – от него это можно было ожидать
- в) третья -//- – ничего особенно не случилось
- г) четвертая -//- – решили вообще это замолчать.

Об ответственности, замкнутости и разобщенности?

«Считают, что можно сидеть, как в норе и оттуда наблюдать, как мимо текут события».

О критике Довженко в среде украинских писателей говорят с сожалением и не признают.

– Это самое важное. Значит есть люди, которые ему сочувствуют, а может быть и разделяют его точку зрения – в этом опасность.

Считать неправильным в этом отношении выступление М. Рыльского, П. Панча и Николая Бажана на Пленуме Союза писателей в Москве ⁴⁶.

III.

Наши политики победили – в этом наша сила и довшенки будут отброшены украинским народом, как бы они не рядились в друзей украинского народа.

Украинский народ верит своей Родине – Великому Советскому Союзу.

Из докл[ада] тов. Хрущева. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 282, арк. 191 та зв., 192.
Оригінал. Рукопис.*

№ 7

Записка (робочий варіант) заступнику завідувача відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У К. З. Литвину щодо підготовки критичної довідки про кіносценарій О. П. Довженка «Україна в огні»

[Лютий 1944 р.]

Уважаемый К. З.!

Не смогли окончить вчера, хотя и работали до 5 ч[асов] утра. Написали общую оценку, данную т. Сталиным И. В. сценарию Довженко «Украина в огне» и два пункта конкретных фактов. Тов. Сталин И. В., анализируя и критикуя сценарий, преподал нам не по страницам, а по важности запрашиваемых вопросов. Схема примерно следующая.

1. Общая оценка (Вступление сценария и др.).

2. О выступлении против советских людей.

3. О вылазке против классовой борьбы.

4. Ленинская оценка войн и наше положение среди капиталистов, ведущих войну.

а) Почему мы отступили в первый момент войны;

б) Примеры – Англия, Америка.

Агрессор почти всегда имеет успех в первоначал[ьной] стадии войны (он готовится и внезапно нападает).

5. Не выведено типа националиста. Автор националист.

6. Лозунг Защита украинцем Украины на каких бы фронтах он не был.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 282, арк. 195-196.
Оригінал. Рукопис.*

Витяг із протоколу загальних зборів письменників м. Києва з журналістами і працівниками мистецтва

12 березня 1944 р.

Повістка денна:

1. Про підсумки Пленуму правління СРП СРСР – доповідь М. Т. Рильського⁴⁷. В обговоренні взяли участь:

1. Тов. Бажан М. П. – Треба на перших наших зборах поговорити про провідні ідеї нашої творчості. На пленумі СРП слово українських представників звучало неповною мірою. Переважав момент інформативності, навіть в доповіді тов. Рильського. Більш публіцистичним аніж літературним, був і виступ П. Панча.

Незабутня зустріч з товаришем Сталіним⁴⁸ була для нас великим уроком більшовицького думання. Вона дала яскравий зразок партійності, більшовицького підходу до розв'язання творчих і політичних питань.

В сценарії Довженка⁴⁹ розкидано дуже багато шкідливих, наклепницьких місць щодо нашої дійсності. Не можна відмовити Довженкові в таланті. Але сам талант не допоміг йому розібратися в дійсності. Він не володів основним інструментом – ленінізмом, партійністю, народністю сприймання. Треба особливо чітко підкреслити, що цієї народності не можна досягти без більшовицької партійності.

Далі тов. Бажан доповнює повідомлення доповідача додатковими даними про глибоку критику тов. Сталіним шкідливого сценарію Довженка.

Наклепи Довженка щодо колективізації, щодо виховання жіночої честі тощо є справді кричущими.

В сценарії Довженка – жодної позитивної постаті з радянського, партійного, червоноармійського середовища.

Прикрий урок з антиленінським твором Довженка повинен бути плідним і глибоким. Безсмертні твори в наш час можна створити лише стоячи на ґрунті більшовицької партійності і народності. [...]

2. Корнійчук О. Є. – Чи одійшов од партійності Довженко? Ні, так навіть не можна ставити питання. Довженко ні в чому не помилявся, в смислі окремих помилок, – він написав наскрізь ворожий нашому ладові твір. Він звів наклеп на колективізацію, на партію, на радянську молодь, на радянську жінку. Я не читав сценарію Довженка, але з витягів бачив, що це брудні помії на нашу дійсність.

Звідки це пішло в Довженка. Він не вірив у нашу перемогу, він не хотів дивитися на те, що робить радянська влада. Він хворів на хворобу страшного зазнайства. Йому зараз треба дуже й дуже подумати над собою, над своєю творчістю. Довженко повинен зрозуміти політику партії, повірити⁵⁰ в неї.

Радянських людей Довженко вивів мерзотниками. Він спаплюжив один з найдоржчих для українського народу і української літератури образів – образ нашої жінки.

Такий же обурливий наклеп Довженка і про те, що ми не виховували молодь.

Треба створити справжню партійно-більшовицьку атмосферу в наших рядах. Треба говорити одверто про помилки тих, хто їх допускає. [...]

3. Тичина П. Г.⁵¹ – [...] Товариш Сталін у своїй доповіді високо похвалив нашу інтелігенцію. Тим більше прикрим є те, що сталося з Довженком. Це говорить і про ідеологію Довженка, і про велике його зазнайство. Мені пригадується, як він брався написати історію України... за кілька місяців. Ол. Довженко кладе своїм твором тінь на всю нашу організацію. [...]

5. Новиченко Л. М.⁵² – Прикра історія з О. П. Довженком послужила для всіх нас морально-політичним уроком. Довженко зазнав краху тому, що не хотів мислити по-партійному, не позбавлена хисту і розуму людина, він хворів на хворобу гіпертрофованої претензійності, намагаючись повчати всіх і вся. Він наважився «повчати» партію в найскладніших політичних питаннях, забувши про те, що обов'язок митця є, насамперед, бути борцем за ідею Леніна і Сталіна. Не прийнявши позиції ленінізму, Довженко став на антиленінський шлях. Прикро і гірко бачити, як у такий

напружений час людина спрямовує свій твір не проти ворогів батьківщини, а проти передових сил нашого суспільства. Це тяжке політичне падіння Довженка. Надалі, осмислюючи складні процеси дійсності, ми повинні завжди мати перед очима ганебний урок Довженка – тобто, в інтересах істини, в інтересах народності, в інтересах мистецької краси і сили завжди свято йти за тими єдиними дороговказами, що їх дає нам велика теорія Леніна-Сталіна. [...]

8. Копиленко О. І.⁵³ – Довженко був завжди надто одірваний од усіх нас, за винятком невеликої групи товаришів, що захоплювались окремими його творами. Тіні на всю українську радянську літературу своїм антиленінським твором Довженко не кладе, бо він фактично протиставив себе нашій літературі. Ми не можемо прийняти на себе відповідальність за його шкідливі твердження і ворожі погляди. [...]

10. Паламарчук Л.⁵⁴ – Я повинен висловити своє ставлення до Довженка. Його можна було поважати за такі речі, як «Відступник», «Ніч перед боєм». Але Довженко ніколи не володів ленінізмом і це призвело його до найтяжчих політичних викривлень. Претензія бути пророком, учити всіх і вся, призвела його до того, що він написав пасквіль на радянський народ. Трапляються у нас люди, що прагнуть над усе критикувати всі галузі нашої культури: літературу, малярство, кіно тощо. Довженко був виразником цієї групи критиків.

11. Гофштейн Д. Н.⁵⁵ – Я наведу один лише випадок. Я пригадую, як Довженко в Уфі різко обізвав мене, коли я оптимістично висловився в ті тяжкі часи про перспективи подій на фронті. Ця невіра в сили народу була завжди характерною для Довженка.

12. Литвин К. З.⁵⁶ – [...] Хотілося б, щоб справжній стан нашої літератури було краще висвітлено в виступах українських представників на пленумі. Доповідь тов. Рильського хороша, але не треба було йому позитивно згадувати про Довженка. Адже і в попередніх творах Довженка були помилки, зокрема, в оповіданні «На колючому дроті», яке в зародку містило усе те, що згодом виявилось в сценарії. [...]

Далі промовець переходить до докладної критики шкідливого сценарію Довженка, наводячи приклади з тексту сценарію.

Довженка ще й до його «України в огні» основна частина інтелігенції справедливо вважала політичним плутаником. Хоч йому була виявлена велика довіра – доручено ряд посад, – проте його політичні переконання лишались попередніми.

Зміст сценарію Довженка – це наклеп на радянський народ, на його історію, на сучасність, на боротьбу проти німців, це антисемітизм і буржуазний націоналізм.

У всіх питаннях, зачеплених ним, Довженко виявляє себе, як антиленінець, як націоналіст.

Довженко не знайшов для себе прихильників, але він не зустрів належної гострої критики, коли читав ряду письменників свої сценарії.

В цьому була небезпека.

Для того, щоб цілковито з'ясувати суть твору Довженка, щоб довести до відому письменників ту глибоку, блискучу критику, яка була дана цьому творові тов. Сталіним, ми скликали ці збори. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 858, арк. 20-30.
Оригінал. Машинопис.*

1. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 52928.
2. Там само, ф. 1, оп. 6, спр. 282, арк. 131.
3. Там само, спр. 568, арк. 55-57.
4. Там само, спр. 1083, арк. 53; оп. 23, спр. 2499, арк. 117-118; спр. 4474, арк. 72, 75, 77; спр. 4512, арк. 16-18, 237-238.
5. Там само, оп. 6, спр. 2706, арк. 53-54.
6. Там само, оп. 25, спр. 2767, арк. 77-81.
7. Там само, оп. 19, спр. 5, арк. 94.
8. Там само, оп. 6, спр. 715, арк. 34; спр. 756, арк. 172.
9. Там само, оп. 9, спр. 193, арк. 199.
10. Там само, оп. 23, спр. 448, арк. 6, 10, 16, 23, 24, 27, 30, 34; оп. 30, спр. 16, арк. 91,

174, 182, 201; спр. 212, арк. 13; оп. 70, спр. 43, арк. 209; спр. 60, арк. 25; спр. 64, арк. 20; спр. 65, арк. 12, 38, 75, 173; спр. 66, арк. 11; спр. 68, арк. 5; спр. 282, арк. 63, 118, 134, 139, 204.

11. Там само, оп. 70, спр. 66, арк. 34-35.

12. Там само, спр. 65, арк. 12, 13, 31, 32.

13. Там само, спр. 175, арк. 96, 98.

14. Там само, оп. 23, спр. 448, арк. 21.

15. Там само, оп. 9, спр. 186, арк. 3, 5, 7; оп. 23, спр. 67, арк. 75зв.; спр. 451, арк. 2, 107; оп. 70, спр. 27, арк. 2, 14, 15, 16, 19, 21, 29, 30, 32, 58, 68зв., 69зв., 72 та зв., 74, 75зв., 79, 94, 100зв., 101 та зв., 110, 113; спр. 32, арк. 1, 5, 116; спр. 44, арк. 48.

16. Там само, оп. 23, спр. 67, арк. 75зв.; спр. 86, арк. 26, 31, 37, 39, 65.

17. Там само, спр. 84, арк. 64.

18. Там само, оп. 70, спр. 43, арк. 205.

19. Там само, оп. 23, спр. 447, арк. 2.

20. Там само, спр. 396, арк. 1.

21. Там само, спр. 858, арк. 20-30.

22. Там само, оп. 30, спр. 84, арк. 91-95.

23. Там само, оп. 23, спр. 2499, арк. 117-118.

24. Там само, спр. 4474, арк. 72, 75, 77.

25. Там само, спр. 4512, арк. 16-18, 237-238.

26. Там само, оп. 70, спр. 282, арк. 200-203.

27. Там само, спр. 43, арк. 174-177.

28. Там само, оп. 23, спр. 685, арк. 82; спр. 858, арк. 31-35; оп. 70, спр. 43, арк. 112.

29. Там само, оп. 70, спр. 60, арк. 25; спр. 66, арк. 11.

30. Там само, спр. 65, арк. 12.

31. Там само, оп. 23, спр. 448, арк. 21.

32. Там само, спр. 4504, арк. 1-128; оп. 30, спр. 15, арк. 1-228.

33. Там само, оп. 23, спр. 4504, арк. 1а.

34. Із 1939 р. Комітет у справах кінематографії при РНК СРСР очолював І. Г. Большаков.

35. Йдеться про голову РНК УРСР Л. Р. Корнійця.

36. Начальник Головного політичного управління Червоної армії.

37. Голова Президії Верховної Ради УРСР.

38. Художній персонаж О. П. Довженка.

39. Йдеться про Воронежський фронт, членом Військової ради якого на той час був М. С. Хрущов.

40. Мова йде про кіноповість «Україна в огні».

41. Коротченко Д. С. – секретар ЦК КП(б)У; Корнієць Л. Р. – голова РНК УРСР; Старченко В. Ф. – перший заступник голови РНК УРСР; Богомолець О. О. – президент Академії наук УРСР; Гречуха М. С. – голова Президії Верховної Ради УРСР; Бажан М. П. – поет, заступник голови РНК УРСР, член Спілки радянських письменників (СРП) України; Корнійчук О. Є. – письменник-драматург, член СРП України; Рильський М. Т. – поет, голова правління СРП України.

42. Молотов В. М. – перший заступник голови РНК СРСР, народний комісар закордонних справ СРСР, заступник голови Державного комітету оборони (ДКО); Маленков Г. М. – секретар ЦК ВКП(б), член ДКО; Берія Л. П. – народний комісар внутрішніх справ СРСР, член ДКО; Мікоян А. І. – заступник голови РНК СРСР, народний комісар зовнішньої торгівлі СРСР, член ДКО; Хрущов М. С. – перший секретар ЦК КП(б)У; Щербаков А. С. – перший заступник народного комісара оборони СРСР, начальник Головного політичного управління Червоної армії, секретар Московського міського та обласного комітетів ВКП(б).

43. Александров Г. Ф. – начальник Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б).

44. Популярний громадсько-політичний і літературно-мистецький ілюстрований часопис, заснований у м. Києві в травні 1941 р.

45. Даний і наступний документи є унікальними, оскільки чорнові записи, відпо-

відно до ведення діловодства, на постійне зберігання не залишалися. Їхнє існування є випадковим, проте зміст має велику інформаційну цінність.

46. Йдеться про ІХ пленум правління Спілки радянських письменників СРСР, що проходив 5-9 лютого 1944 р. у Москві.

47. В архіві зберігається текст виступу М. Т. Рильського (ф. 1, оп. 23, спр. 858, арк. 1-15) на ІХ пленумі правління Спілки радянських письменників СРСР в м. Москва 7 лютого 1944 р., в якому він лише раз згадав О. П. Довженка: «Новое явление в нашей литературе представляют собой страстные рассказы Александра Довженко» (арк. 5).

48. Йдеться про зустріч 30 січня 1944 р. в Москві.

49. Йдеться про кіноповість «Україна в огні».

50. Підкреслено олівцем у документі й навпроти стоїть знак питання.

51. Тичина П. Г. – поет, народний комісар освіти УРСР.

52. Новиченко Л. М. – літературний критик та літературознавець, відповідальний редактор газети «Література і мистецтво».

53. Копиленко О. І. – письменник, критик.

54. Паламарчук Л. Х. – журналіст, письменник, відповідальний редактор газети «Радянська Україна».

55. Гофштейн Д. Н. – поет, член Єврейського антифашистського комітету.

56. Литвин К. З. – заступник завідувача відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У.

Предоставлен обзор и подборка документов о деятельности выдающегося кинорежиссера и писателя А. П. Довженко в годы Великой Отечественной войны, хранящихся в фондах Центрального государственного архива общественных объединений Украины. Они не только касаются А. П. Довженко, но и отражают моральную атмосферу, сложившуюся в среде украинской творческой интеллигенции того периода.

Ключевые слова: А. П. Довженко, кино, Союз советских писателей Украины, Великая Отечественная война, архивный документ, ЦГАОО Украины.

